

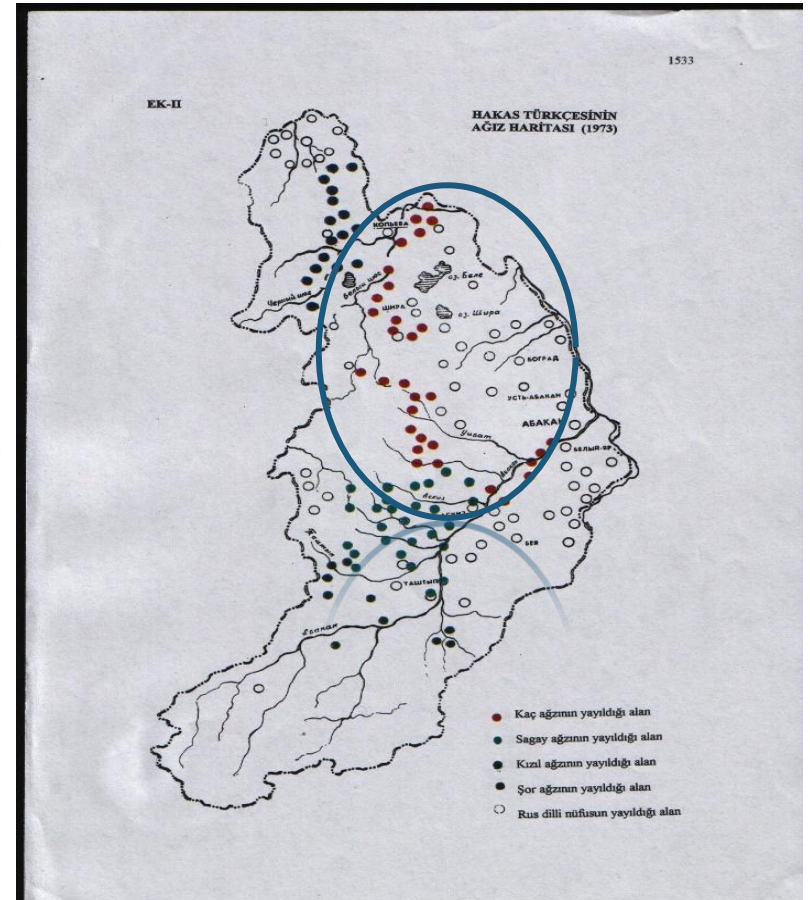
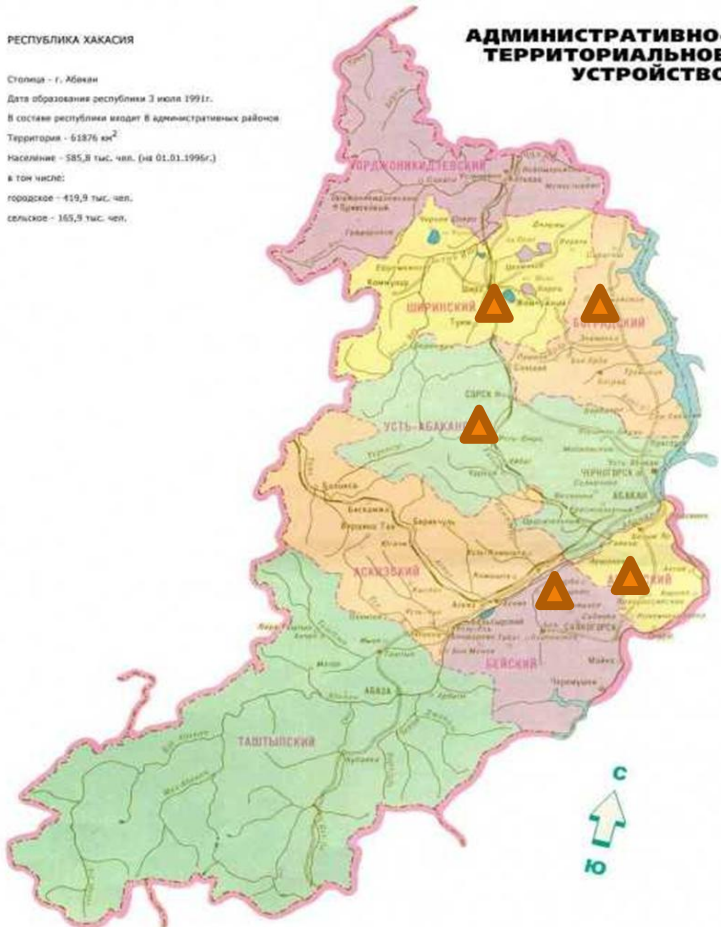
Kaç Ağzı ve Özellikleri

TL 4095 Hakas Diyalektolojisi
Prof.Dr.Gülsüm Killi Yılmaz

Kaç ağızının yayılma alanı Hakasya'nın güneyinde Çaptıkova köyü (*Çaptıxtar aalı*) köyünden başlayarak Abakan'ın (Ağban/Abığan) aşağı akımı boyunca Yenisey (Kim) nehri ile birleştiği yere kadar ve Yenisey'in sol yakası boyunca; Çaptıkova köyünden kuzeybatıda Kamışta (Öök) nehri boyunca Beya (Pii) nehrine kadar, daha sonra Uybat'ın yukarisından Bely İyus nehrinin (Ax Üüs) havzasına kadar, onun sağ kolları olan Ulen' (Öleñ), Tungujul' (Tülgü Çul), Bol'saya Sıya (Uluğ Sıy) boylarında ve de İrgi Üüs (Starıy İyus) de denilen ve Hakasya dışındaki kısmı Çulım olarak adlandırılan Bely İyus'un Çerniy İyus (Xara üüs) ile birleştiği yere kadar yayılmış durumdadır. Bu ağızın kuzey sınırı Hakasya'nın kuzey idari sınırları ile örtüşür.

Rayonlar açısından bakıldığında bu ağız **Ust'-Abakan, Altay, Bograd, Beya, Şira** rayonlarında konuşulur.

Kaç ağzını konuşanlar kendi konuşma biçimini **Xaas çooğı** olarak adlandırırlar. Rusçada *Kaçinets* ya da *Kaçintsı* olarak adlandırılan bu grubu kendileri *Xaas* ya da *Xaaç* olarak adlandırmaktadır. Kaçlar kendi içinde söök adı verilen şu soylardan oluşur: *Xasxa* (*Ax Xasxa*, *Kök Xasxa*, *Xaera Xasxa*, *Paratan Xasxa*), *Soxı* (*Ax Soxı*, *Kök Soxı*, *Xara Soxı*), *Pürüt*, *Xırğıs*, *Izır*, *Tiin*, *Aara*, *Tuba*, *Xañmazı*.

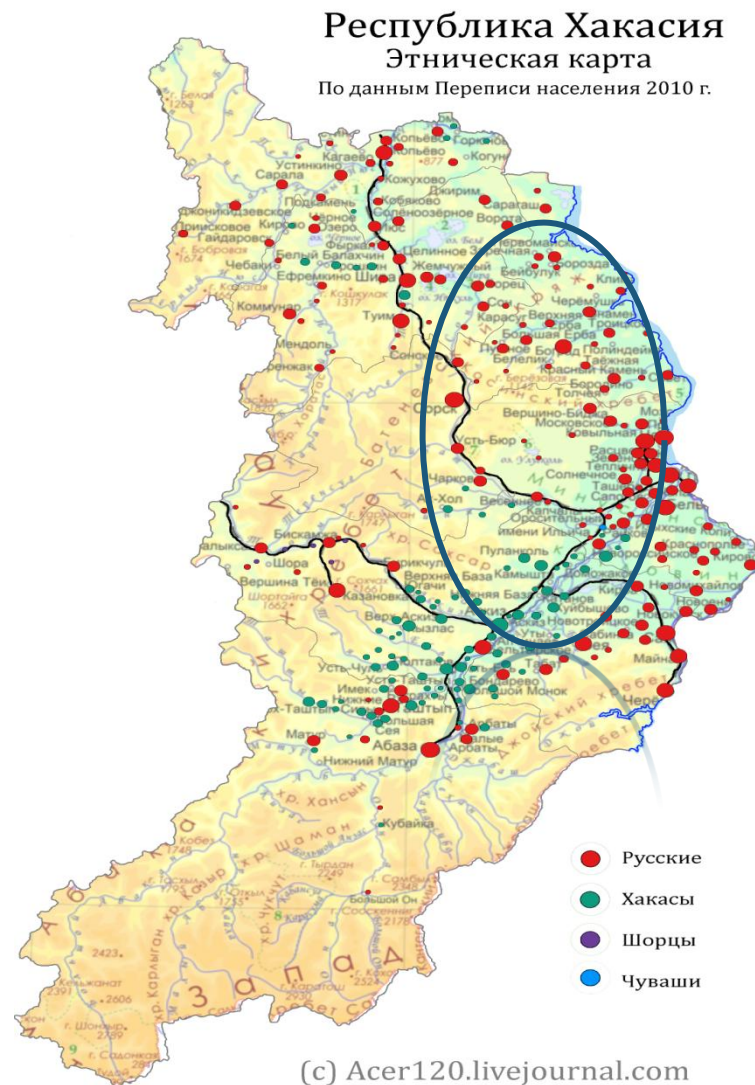
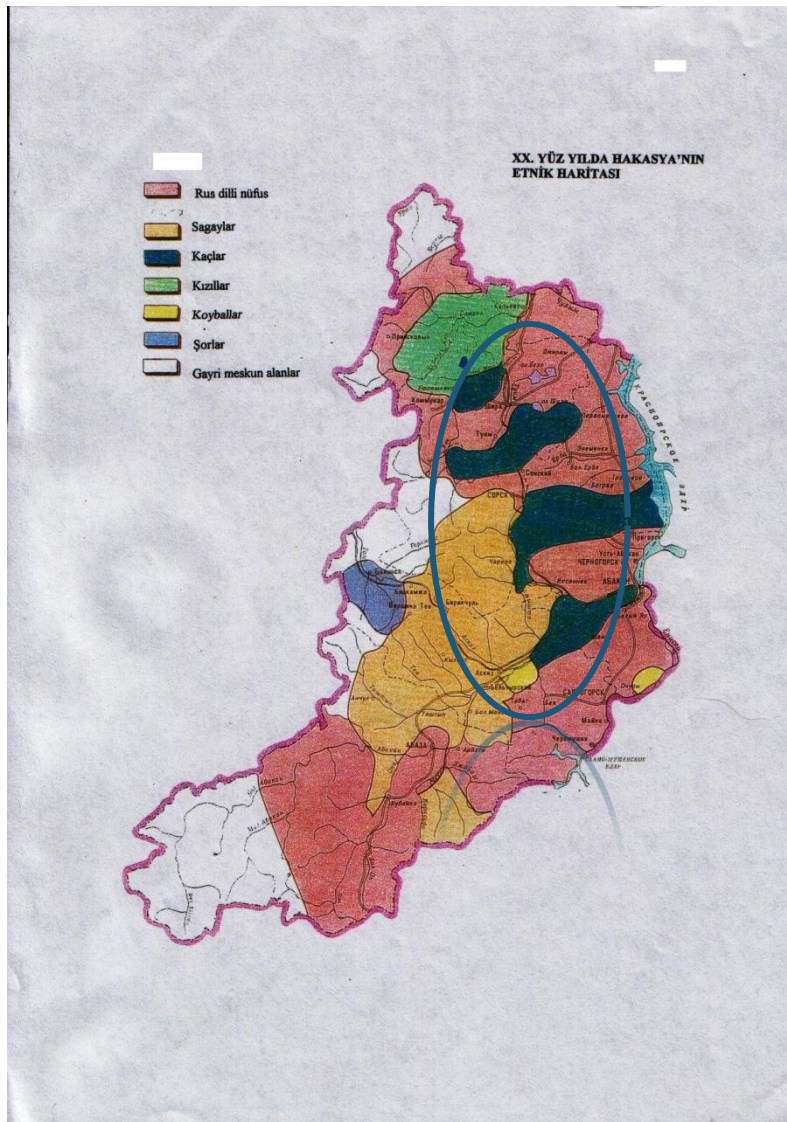

Kaç ağızını konuşanlar kendi konuşma biçimini **Xaas ooğı** olarak adlandırırılar. Rusçada *Kaçinets* ya da *Kaçintsı* olarak adlandırılan bu grubu kendileri *Xaas* ya da *Xaa* olarak adlandırmaktadır. Kalar kendi içinde sok adı verilen Şu soylardan oluşur: *Xasxa* (*Ax Xasxa*, *Kök Xasxa*, *Xaera Xasxa*, *Paratan Xasxa*), *Soxı* (*Ax Soxı*, *Kök Soxı*, *Xara Soxı*), *Prt*, *Xırđıs*, *Izır*, *Tiin*, *Aara*, *Tuba*, *Xağmazı*.

V. Krivonogov'un çalışmasına göre (1997; 2013) genel Hakas nüfusunun %16,5'ini oluştururlar.

Boylar	1820	1897	1987	2007
Kızıl	22,6	16,7	4,2	4,1
Kaç	36,6	31,3	20,6	16,5
Koybal	5,1	2,7	2,2	2,1
Sagay (Beltirlerle)	32,7	46,7	68,1	71,7
şorlar	3	2,6	4,9	5,6

(c) Acer120.livejournal.com

- Kaç ağız kendi içinde şu bölgesel gruplara ayrılır: *Ağban İstindegiler/Ağbannar* “Abakanlılar”;
- Uybat İstindegiler/Uybattar* “Uybatlılar”;
- Kim İstindegiler/Alkimner /Kim Alındağılar* “Yeniseyliler”;
- Toyım İstindegiler/Toyımnar* “Tuimliler”;
- Ax Üüs İstindegiler/Ax Üüster* “Beloiyuslular”;
- İrgi Üüs İstindegiler/İrgüüster* “Staroiyuslular”.

Yani nehrin adlandırmasına göre *Ağban/Abığan* (Abakan), *Uybat*, *Kim* (Yenisey), *Toyım*, *Ax Üüs*, *İrgi Üüs* (Çulım) grupları bulunur.

Ağız malzemesinin incelenmesi bu grupların 4 alt ağız grubu oluşturduğunu ortaya koymuştur:

- Abakan,
- Uybat,
- Ax İyus,
- İrgi İyus.

Abakan ağızı **Ust'-Abakan, Altay, Beya ve Bograd** rayonlarında yaşayan Kaçların ağını birleştirir. Bu ağız, Kaçların en geniş yayılmış ağıdır.

Kuzeybatıda Abakan ağına **Uybat ağı** eklenir. Bu alt ağız kendinde bazı **Sagay ve Kaç ağı özelliklerini** birleştirir. Diftongların oluşumu, bazı ünsüzlerin tam benzeşmesi gibi bazı özellikler tamamen bu alt ağıza özgüdür. Örneğin ED. *paşca* “yazıyor” // Uybat Ağ. *passa*; ED. *kisçe* “kesiyor” // Uybat ağ. *kissa* vb.

Abakan ve Uybat ağızlarından daha kuzeye doğru **Beloiyus alt-ağzının** yayılma alanı başlar. Bu ağız alanı Beloiyus ve Tuim Kaçlarını birleştirir. Nehrin sol kıyısı Kızıl ağızının yayılma alanıdır. Bu yüzden **Kızıl ağına özgü bazı özellikler bu ağız alanında görülür.** Örneğin *nime* soru zamirinin *ime* olarak bulunuşu, Edebi dildeki bazı /ç/'li sözcüklerin /y/'li olarak bulunuşu gibi: ED. *çabal* “kötü” // Beloiyus Alt-ağ. *yabal*, ED *çaxsı* // Beloiyus *yaxsı* “iyi”.

Hakasya'nın kuzey tarafında **İrgi Üüs (Çulım)** nehri kıyıları ile küçük bir nehir olan Pora çul /Borojul' nehri havzasında **Staroiyus alt-ağzının** yayılma alanı uzanır.

Hem kapladığı alan hem de konuşur sayısı bakımından en küçük alt-ağızdır. Ayrıca diğer ağızlardan oldukça farklıdır.

Hem konuşma ezgisi, hem de edebi dildeki /s/ ve /z/ sesinin yerine **/ş/ ve /j/ seslerinin bulunuşu** bakımından diğer gruplardan farklı bir özellik gösterir.

19. Yüzyılın ikinci yarısında Kaç ağzında genelinde /ş/ ve /j/ seslerinin bulunduğu bilinmektedir: ED tas // Staroiyus taş, ED tözek // Staroiyus Alt-Ağ. *töjek* "yatak".

Kaç ağzının en büyük alt-ağızı olan **Abakan ağzı** yazı dili yeni kurulduğunda **edebî dile temel olan ağızdır**. Bu yüzden bu alt-ağızdaki söyleniş özelliklerinin çoğu edebi dil ile ortaktır: *sörö:n* “serin”, *tölö:n* “dalak”, *pızo:* “buzağı” gibi sözcüklerin söylenişi edebî dilde de bu şekildedir.

Ünlülerle ilgili özellikler:

Edebî dilde olduğu gibi 9 normal uzunluktaki ünlüye karşılık 8 uzun ünlü vardır:

Normal uzunluktaki ünlüler: /a, e, ı, i, ĩ, o, ö, u, ü/

Uzun ünlüler: /a:, e:, ı:, i:, o:, ö:, u:, ü:/

Kaç ağzının alt ağızlarında bazı diftongların oluşu Kaç ağzını edebî dilden ve diğer Hakas ağızlarından ayırır.

Kaç ağzı diğer ağızlar ve Sibiryaya grubu Türk lehçelerinde olduğu gibi büzülme sonucunda oluşan ve fonem değeri taşıyan uzunlukları bulundurur.

/i/, /u/, /ü/, /ı/ ünsüzleri ilk ses durumunda ve vurgulu konumda değillerse ve de vurgulu hecenin ya da uzun ünlülü hecenin önünde bulunuyorlarsa zayıflarlar.

Örneğin: pïre: “bazen”, pıro: “suç”; kirle:s “evin giriş kısmı”; xıro: “kırağı”, xula:m “kulağım” sözcüklerinde ilk hecedeki dar ünlüler zayıflamıştır.

Bazen bu zayıflama tamamen kaybolmaya kadar gidebilir. Örneğin;

ED kïriḃsken “girdi” // Kaç.ağ. kïriḃsken, kïriḃsken, kïriḃsken;

ED. alğıla “al” // Kaç. alğla, alla;

ED. çiriḃiḃste “toprağımızda” // Kaç. çiriḃpste;

ED xuzurux “kuyruk” // Kaç. xuzrux vb.

Ünlü Uyumu

Kaç ağzında **kalınlık-incelik uyumu** yazı dilindeki gibidir.

Kaç ağzında **şimdiki zaman eki** kalınlık-incelik uyumunu **bozar**: *ösça* “büyüyor”, *kilışça* “uyuyor”, *köglepça* “şarkı söylüyor” vb...

Dudak uyumu da **yazı dilindeki gibidir**.

- İki heceli olan ve ilk hecesinde dar yuvarlak ünlü bulunduran sözcüklerde tam uyum söz konusu iken (uzun- “üşümek”, ügü “baykuş”, tünük “duman deliği”, tumzux “gaga” vb.) daha çok heceli sözcüklerde **dudak uyumu bozulabilir**.
- Bu tür sözcüklerde ikili biçimler seçime dayalı olarak kullanılabilir: xuzurux // xuzurıx, ügürsü // ügürsı, munzurux // munzurıx “yumruk”.
- Bazen yazı dilinden farklı olarak çok heceli dar yuvarlak ünlülü sözcüklerin sonuna gelen eklerde **tam uyum gerçekleşebilir**: uzudı// uzudu, xuzuruxtığ // xuzuruxtığ vb.

Kaç ağızı ünlülerin söylenişi ile ilgili şu bakımlardan diğer ağızlardan ayrılır:

- 1) Ünlülerin her zaman güçlü ve açık bir biçimde çıkarılışı;
- 2) Bazı ünlülerin diğer ağızlarda farklı ünlülere denk gelmesi;
- 3) Uzun ünlülerin çokluğu;
- 4) Diftongların ortaya çıkması; 5) Kendine özgü konuşma ezgi ve temposu.

Kaç ağızında edebi dildeki gibi /i/ sesi ile bulunan sözcükler Kızıl ve Şor ağızda /e/ iledir:

Kaç. kirek // Kız., Şor kerek “iş, gerek”

Kaç. it // Kız., Şor. et “et”

Kaç. iv // Kız. ef “ev”

Kaç. irte// Kız., Şor erte“erken”

Kaç çir // Kız. şer, Şor çer “yer”

Kaç. nime// ime // Kız. eme//emool, Şor ebe//nebe “ne”

Kaç ağızında ilk hece dışında /o:/, /ö:/
bulunduran sözcükler Sagay ağızında /a:/ ya da
/e:/'lidir:

Kaç. xıro: // Sag. xıra: "kırağı"

Kaç. pızo: // Sag. pıza: "buzağı"

Kaç. tırbo:s // Sag. tırba:s "tırmık"

Kaç. sıırto:s // Sag. sıırta:s "ıslık"

Kaç. sıñlo:s // Sag. sıñla:s "tiz"

Kaç. kızıö: // Sag. küze: "damat"

Kaç. közö: "kuru dal" // Sag. köze: "mezar taşı"

Kaç. tölö:n // Sag. tile:n "dalak"

Kaç. söro:n // Sag. sire:n "serin"

Kaç. morço: "çiçek" // Sag. porça: "düğün
çiçeği".

Staroiyus alt ağzında diftongların bulunuşu bu ağzı diğer Hakas ağzlarından ayırır:

Staroiyus ağ. iezĭ // Diğer Kaç ağ. e:zĭ “iye, sahip”
Staroiyus ağ. stiene // Diğer Kaç ağ. ste:ne “duvar”
Staroiyus ağ. iemek // Diğer Kaç ağ. e:mek “tel”

Uybat alt ağzında ise iki ünlü arasındaki /b/ ünsüzünün sızıcılaşıp kaybolmasıyla **diftonglar** oluşur. Bu şekilde Uybat ağzında /aı/, /ei/, /ıı/, /uı/, /uu/, /üi/, /üü/, /ii/, /iĭ/ diftongları bulunur.

(b- > w > 0):

pababıs > pabawıs > pabaıs “babamız”.
Unubus// unubıs > unuwıs > unuıs “unumuz”
Parzabıs > parzawıs > parzaıs “gitsek”
Paribıs > pariwıs > pariıs “gidiyoruz”

Kaç ağzında **uzun ünlü ve diftongların yaygın olarak bulunuşu konuşmaya ağır bir tempo ve kendine özgü bir melodi kazandırır.**

Ünsüzler

Kaç ağzının ünsüz sisteminde bulunan sesler genel olarak Hakas Türkçesinin diğer ağzlarında bulunan ünsüzlerden farklı değildir.

Sadece yazı dilinde ve Sagay ağzında kullanılmayan **/ş/ ve /j/ ünsüzleri**

Kaç ağzında bulunur.

Kaç ağ. *paş* “baş” // YD *pas* “baş”;

Kaç ağ. *kijj* // YD *kizj* “kişi”;

Kaç ağ. *töjek* // YD. *tözek* “yatak”;

Kaç ağ. *toşpax* “şişman”;

Kaç ağ. *nışpax* “bodur”.

Diğer ünsüz seslerin ise bazılarının çıkarılışı Kaç ağzına özgü özellikler taşır.

- /b/ ve /p/ ünsüzleri** daha sızıcı çift dudak sesleri **/w/ ve /f/** olarak telaffuz edilirler.

- /x/ ünsüzü** Abakan ve Staroiyus ağızlarında biraz daha **soluklu ve patlamalı** olarak söylenir.

- /ç/ ünsüzü** ise edebî dil ile karşılaştırıldığında daha **sızıcı** söylenir.

Kaç ağzında yan yana bulunan **ikiz ünsüzlerin** (geminat) hem sözcük tabanlarında hem de ekle genişlemiş biçimlerde **açık olarak ayrı söylenişi** de Kaç ağzının ayırıcı özelliğidir:

manna- “korumak”,

talla- “seçmek”,

assın “açsın”,

axxa sığarğa “kendini haklı çıkarmak” vb.

Ünsüzlerde benzeşme:

Gerileyici benzeşme yazı dilinde olduğu gibi nadiren görülür:

ib+çĭ > ipçĭ “kadın”,

al- + par- > appar- “götürmek”;

polis “yardım” +çĭ > polıççĭ “yardımcı”

nımis “emir” + çĭ > nmııççĭ “haberci”

sas “saç” + ı (İ3TK) > saçı // çaçı “(onun) saçı” vb.

Ünsüz Değişmeleri

Yazı dilinden farklı olarak Kaç ağzında –s > -ç- **değişmesi** gözlenir. –s >-ç- değişmesinin olduğu sözcükler Eski Türkçe biçimi söz sonu –ç sesine giden sözcüklerdir. Belirli koşullar oluştuğunda bu sözcüklerde eski /ç/ ünsüzü ortaya çıkmaktadır:

Kis- “geçmek” – kiçerge

Pıs- “kesmek, biçmek” – pıçarğa

Söz başında **y-> ç-** değişmesine Kaç ağzında rastlanır. Her iki biçim de kullanılabilir:

yaxsı// çaxsı “iyi”;

yabal// çabal “kötü”,

yablax // çablax “patates”;

Yerba// Çorba “Yerba (nehir adı)”.

Ünsüz düşmesi

Kaç ağzında /g, ğ, k, x, r, m, ñ, p, b/ ünsüzleri düşme eğilimi gösterir. İki ünlü arasında kalıp düştükleri zaman uzun ünlü ortaya çıkar:

•/g, ğ, k, x/ ünsüzleri ile biten sözcükler ünlü ile başlayan ek aldıklarında düşerler:

Kiçig “geçit” +I (İ3TK) – *kiçi*: “geçidi”

Kineg “sakat, sakatlık” +I (İ3TK) – *kine*: “sakatlığı”

Xariğ “engel” +I (İ3TK) – *xari*: “engeli”

İlgek +I (İ3TK) – *ilge*: “eleği”

Sarnax “serin rüzgar” +I (İ3TK) > *sarna*: “serin rüzgarı”

- /m, ñ, p, b/ ünsüzleri iki ünlü arasında kaldığında düşer:

Som- “yüzmek” – > *somıpça > soopça “yüzüyor”

Köm- “gömmek” > *kömipçe > kö:pçe “gömüyor”

Teñ- “değmek” > teñipçe > te:pçe “değiyor”

Parzañar “gitseniz” > parza:r

Oynazañar “oynasanız” > oynaza:r

Pardiñar “gittiniz” > parda:r

- Uybat ve Staroiyus alt-ağzında /n/ sesi düşer:

parbica “gitmiyor”, İspice “duymuyor” (Uybat)

körbee be? “görbedi mi?”, xınmaa ba? “istemedi mi?” (Staroiyus)

•Geniş /a, e/ ünlülerinden sonra gelen veya /g, ğ/ ünsüzleri önünde bulunan /r/ ünsüzü düşer. Düşmenin ardından uzun ünlü oluşur:

Pastıxtaa “yöneticiler” // YD pastıxtar

Olğanna: “çocuklar” // YD olğannar

Stolza: “masaya doğru” // YD stolzar

Odırlaña: “oturunuz” // YD. odırlañar

Xoyla:ğa “koyunlara” // YD. xoylarğa

Tartağa “taşımak” // YD tartarğa

Sire “siz” // YD sirer

•/p, b/ ünsüzleri sızıcı /w/ ünsüzüne dönüştükten sonra belirli biçimlerde sıklıkla düşer:

Sap- “vurmak” –Ip > sabıp > sawıp > sa:p “vurup”

Çap- “kapatmak” –Ip > çabıp > çawıp > ça:p “kapatıp”

Sıx- “çıkmaq”-Ibls-XAn > sığıbıxan > sığıwıxan > sığıxan “çıkıtı”

Pir- “vermek”-Ibls-XAn > pirıbıskan > pirıwıskan > pirıskan “verdi”

Diğer ağızlardan ayıran özellikler:

Kaç ağzında söz başında /ç/ bulunan sözler Kızıl ağzında /ş/'lidir:

Kaç ağ. çox // Kız. ağ. şox "hayır"

Kaç ağ. çaxsı // Kız. ağ. şaxsı "iyi"

Kaç ağ. çarabas // Kız. ağ. şarabas "olmaz"

Kaç ağ. çurta:n // Kız. ağ. şurta:n "yaşadı"

Kaç ağ. çörça:dır // Kız. ağ. şör şa:dı "yürüyor/gidiyor"

Kaç ağzında iki ünlü arasında bulunan /ç/ ve /c/ ünsüzleri Kızıl ağzında /c/ ve /j/ ünsüzleri karşılar:

Kaç ağ. pıçax, pıcax “bıçak”

Kaç. ağ. açix, a:cıx “açık”

Kaç ağ. açığ, a:cığ “acı”

Kaç ağ. kıcı:m, kici:m “küçüğüm”

Kaç ağ. içem // Kız. ağ. ijem “annem”,

Kaç ağ. kinçi // Kız. ağ. kenji “zincir”,

Kaç ağ. kıcıgde // Kız ağ. kicigde kijigde “çocuklukta”.

Kaç ağzında söz sonunda bulunan /s/ ünsüzü Kızıl ağzında /ş/ ile karşılanır.

Kaç. ağ. ağas // Kız. ağ. ağaş “ağaç”

Kaç ağ. tökpes // Kız. ağ. tökpeş “kütük”

Kaç ağ. xaris // Kız. xariş “karış”

Kaç ağ. arış // Kız. ağ. a:rış “çavdar”

Kaç ağ. sarış // Kız. ağ. sarış “ihtilaf, tartışma”

Kaç ağ. sosxa // Kız. ağ. şoşxa “domuz”

Hakas yazı dilinde /p/ ya da /b/'li bazı sözcükler Sagay ve Kaç ağızlarında /m/'li iken Şor ağızında /b/'lidir:

YD paltı // Kaç malta “balta”

YD pözik // Kaç ağ. müzik “yüksek”

YD pa:rsax // Kaç ağ. maarsax “şefkatli”

YD çabıs // Kaç ağ. çamıs “alçak”

YD, Kaç, Sag. tamax // Şor ağ. tabax “yiyecek”

YD, Kaç, Sag. xomıs // Şor ağ. xobıs “kopuz”

YD, Kaç, Sag. tayma // Şor ağ. tayba “yalan”

YD, Kaç, Sag. nımırxa // Şor ağ. nıbırxa “yumurta”

Sag., Kaç. xımıran- // Şor ağ. xıybıran- “kımıldamak”

Sag., Kaç. nime, ime // Şor ağ. ebe “ne”, “şey”.

Söz başında ç- ~ n- değişmesi Kaç ağzının kendi içinde görülür: çalbayta // nalbayta
“yassı, düz olarak”; çıñnaxta- // nıñnaxta- “toplamak”; çayxal-// nayxal- “sallanmak”
Kaç. ağ. çalğıs// Kız. nağıs
Kaç ağ. nıtke // Sag. çitke “ense”
Kaç ağ. nımzax // Sag. çımcax “yumuşak”

Söz sonunda da Kaç ve Sagay ağızları arasında –ñ // -g değişmeleri gözlenir:

Kaç ağ. toñ- // Sag. tog- “üşümet”

Kaç ağ. teñ- ~ teg- // teg- ~ tig- “değmek, dokunmak”

Kaç ağ. siñmıñņig // Sag. sigbıñņig “besleyicii doyurucu”

Söz sonunda Kaç ağzında sızıcı küçük dil ünsüzü /ğ/ Sagay ve Kismen Kızıl ağzında patlayıcı /g/ sesiyle karşılanır:

Kaç ağ. suğ // Sag., Kız. sug “su”

Kaç ağ. tağ // Sag., Kız. tag “dağ”

Kaç ağ. çağ // Sag., Kız. çag “iç yağı”

Kaç ağ. sarığ // Sag., Kız. sarıg “sarı”

Kaç ağzında söz içinde iki ünlü arasında bulunan /ñ/ ünsüzü Sagay ağzında bazı sözcüklerde –ng- veya –nğ- biçiminde görülebilir:

Kaç ağ. iñe // Sag. iñge “iğne”

Kaç ağ. toñarax // Sag. toñğarax “çakı, katlanır bıçak”

Kaç ağzı –g-‘li birkaç sözcük Sag ağzında –ñ-‘li olabilir: Kaç ağ. kögenek // Sag. ağ. küñnek “gömlek”.

Biçimbilgisi Özellikleri

•Durum Kategorisi

Edebi dilde **ilgi durumu ve belirtme durumunda** akıcı seslerden sonra ekin –nlñ, -nl biçimleri kullanılır. Kaç ağzında da böyledir. Diğer ağzlarda ise bu durumda ekin +dlñ ve +dl biçimleri yaygın olarak kullanılır:

YD, Kaç ağ. malnıñ, malnı // Diğer ağ. maldın, maldı

YD suğnıñ, suğnı // Kaç ağ. suğnıñ~ suğnuñ, suğnı~suğnu // Diğer ağ. suğdıñ, suğdı

Araç durumu eki yazı dilinde +nAñ biçimindedir.

Kaç ağzında eski birleşen edatından gelişen +bınañ/+binen/+pınañ/+pıneñ/ +mınañ/+mıneñ biçimleri kullanılır:

YD otnañ // Kaç. otpınañ

YD kızineñ // Kaç. kızıbıneñ

YD çonnañ // Kaç. çonmınañ

- Kaç ağzında **araç durumu** çıkma durumu ekiyle eşesli olan +dAñ/+tAñ/+nAñ ekleri ile de oluşturulur. Ancak vurgu farklıdır. Çıkma durumu ekinin kendisi vurgulu iken, araç durumu eki almış sözcükte vurgu ekten önceki hecededir: xol'dañ pozıdarğa “elinden bırakmak”, ‘xoldañ ço:xtazarğa “ellerle (jestlerle) konuşmak”; pas'tañ pörıktı su:rarğa “baştan şapkayı çıkarmak”, ‘pastañ sağınarğa “kafayla düşünmek” vb.
- Yazı dilindeki yön gösterme eki +SAr, Kaç ağzında da aynı şekildedir. Sagay ağzında bu ek +SArI biçimindedir.

İyelik üzerine yönelme durumu eki Kaç ağızında yazı dilinde olduğu gibi +ImA, +IñA, +InA biçiminde gelir. Diğer ağızlarda ise bu durumda +ImĞA, +IñĞA, +InĞA biçimleri kullanılır:

YD, Kaç ağ. stolıma // Diğ. Ağ. stolımğa “masama”
YD, Kaç. ağ. stoliña // Diğ. Ağ. stoliñğa “masana”
YD, Kaç ağ. stolına // Diğ. Ağ. stolına “masasına”
YD, Kaç ağ. a:lıma // Diğ. Ağ. a:lımğa “köyüme”
YD, Kaç ağ. körizıme // Diğ. Ağ. körizımge “bakışıma”

•/k/ ve /x/ ünsüzü ile biten çok heceli sözcüklere iyelik ekleri getirildiğinde genellikle sözcüğün son sesinin iki ünlü arasında düşmesiyle uzun ünlü ortaya çıkar. Sagay, Kızıl gibi ağızlarda ise sadece ötümlüleşme olur:

Xarax - xara:m “gözüm”, xara:ñ, xara:, tayax –taya:m, çürek- çüre:m // Diğer ağ. xarağım, xarağın, xarağı, tayağım, çüregim vb.

- Zamirler**

- Kişi zamirlerinin yönelme durumu eki almış biçimi yazı dilinde olduğu gibi Kaç ağzında da **mağa:**, **sağa:** biçimindedir. Diğer ağızlarda mege:, sege: biçimleri vardır.

Fil

Kaç ağzının bazı alt ağzlarında 2. Teklik kişi ekinin (YD +SIñ)
ünlüsü geniş olabilir **(+SAñ):**

YD alğaziñ // Kaç ağ. alğazañ “aldın”

YD alarziñ // Kaç ağ. alazañ “alacaksın”

YD turğaziñ // Kaç ağ. turğazañ “ayağa kalktın/durdun”

YD itpe:ziñ // Kaç ağ. itpe:zeñ “yapmadın”

•Gelecek zaman (-Ar) ve -cAñ geçmiş zaman biçiminin birinci kişiye göre çekimlenmiş biçiminde Kaç ağzında yazı dilinde olduğu gibi kişi eki **-Bın** olarak gelirken Sagay ağzında -zIm ya da -Im biçimleri kullanılır.

Odırtarbin “dikeceğim”, odırtcañmın “dikerdim” // Sag. odırtarım, odırtarım~ odırtçam, odırtçañzım.

•Kaç ağzında bazı gramatikal kategoriler vb. vurgu ya da uzunluk aracılığıyla bildirilebilir. Örneğin sıfatların ilk hecesinin daha uzun söylenmesi pekiştirme yapar:

u:luğ “çok büyük”, ki:rĩ “yapyaşlı, çok yaşlı”, ça:ğın “yapyakın, çok yakın”, tı:ñ “çok, çok fazla”.

•Hakas Türkçesindeki küçültme ve şefkat eki **-XinA**, Kaç ağzında sıfatlara eklenerek sıfatın derecesini zayıflatır:

sĩlĩkkĩne morçocax “güzelce çiçek”, çabızaxxına apsağas “kısa boyluca ihtiyar”

•Kaç ağzında –Aan zarf yapan ek üretici bir biçimde kullanılır, sıfatlara eklenerek zarf üretir:
manata:n “iyice”, çaxsıla:n “daha iyi, iyice”, köble:n “daha çok, çokça” vb.

•–DlrĜAn sıfat-fiil eki Kaç ağzına özgüdür:
xostidırĝan “işleyen”, aňnidırĝan “avlanan”, imnidirĝen “tedavi eden” vb.

–Ĝas/ -A:s zarf-fiil biçimi Kaç ağzında kullanılır;: a:lla:s “mısafir olarak”, çöre:s “yürüyerek”.

–AbA:s zarf-fiil biçimi Kaç ağzına özgüdür: paraba:s “gidip”, körebe:s “bakıp”, çaraba:s “bölüp” vb.

• Hem Kaç hem de Kızıl ağzında emir kipinin 2. kişi çekiminde [-SınA] biçimi yaygın olarak kullanılır:

pirzine “versene, ver lütfen”,
sölezine “söylesene, söyle lütfen”,
sıxsına “çıksana, çık lütfen”.

Söz Varlığı Özellikleri

Söz varlığı özelliklerini üç grupta incelemek mümkündür:

- 1) Diğer ağızlarda bulunmayan söz varlığı;
- 2) Aynı şekilde seslendirilen sözcüğün farklı bir anlam içermesi;
- 3) Ses değişmelerine uğramış biçimler.

1) Sadece Kaç ağzına özgü sözcükler

Kaç ağ. ni:r ; Sagay ti:n hadı; Kızıl ağ. köbıgey “kırmızı yaban mersini (Rus. брусника)

Kaç ağ. ılgö:r ; Sagay tasxax; Kız. si:r “kap kacak konulan raf”

Kaç ağ. kinde, ça:cın; Sagay sa:zın; Kız. xağaş “kağıt”

Kaç. xandala “tahtakurusu”

Kaç ağ. xarağazı “çam (Ru. сосна)

Kaç ağ. iles “olta”

Kaç ağ. imnık at “ehlileştirilmemiş at”

Kaç ağ. sübür “pantolon”

Kaç ağ. çece “abla”

Kaç ağ. aka “dede”

Diyalektler arası eşsesli ya da anlam değişmesine uğramış şekiller:

so:l Kaç ağ. “soba” // Sag. ağ. “kulübe”;

oba: Kaç ağ. “mezar taşı”// Sag. ağ. taş yığını”

xarçix Kaç ağ. “üzüntü, hakaret (Rus. обида)// Sag. ağ. “kene”

iney Kaç ağ. “kadın”, “ihtiyar kadın”, “eş (karı)”// Sag. ağ. “ihtiyar kadın”

Ses değişmelerine uğramış biçimler şöyledir:

Kaç ağ. xıro: // Sag. ağ. xıra: “kırağı”

Kaç ağ. xol // Sag. ağ. xul ~ xol “el, kol”

Kaç ağ. tüge: // Sag. ağ. duğa: ~ tuğa: “yay, atın boyunluğu” < Rus.

дуга

Kaç ağ. kö:k // Sag. ağ. kekük “guguk kuşu”

Kaç ağ. soğax // Sag. ağ. so:x “havan”

Kaç ağ. u:cam // Sag. ağ. ülcem “babaanne”

Kaç ağ. ülükün // Sag. ağ. ülügün “bayram”

Kaç ağ. su:x // Sag. ağ. sü:x “civık”

Kaç ağ. xa:s // Kız. ağ. xayıs “kayış, kuşak”
Kaç ağ. pü:l // Kız. ağ. poyıl “şimdi, bugünlerde”
Kaç ağ. xatığ // Kız. ağ. xa:dıg “katı”
Kaç ağ. xat // Kız. ağ. xa:t “karı”
Kaç ağ. ağas // Kız. ağ. agaş “ağaç”
Kaç ağ. sas // Kız. ağ. şeş “saç”
Kaç ağ. içerge // Kız. ağ. içerge “içmek”

Kaç ağ. kızı // Şor ağ. kiji
Kaç ağ. namaçı // Şor ağ. namaçı “yama”
Kaç ağ. samnax // Şor ağ. şomnax ~ şolbax “kaşık”
Kaç ağ. xarındas // Şor ağ. xarındaş “kardeş”
Kaç ağ. ki:bıs // Şor ağ. ke:biş “halı”
Kaç ağ. apsax // Şor ağ. apşiy “ihtiyar adam”

Kaç ağzının söz varlığının büyük bir bölümü edebi dile girmiştir. Bazılarının eş anlamlısı olan diğer ağızlara özgü sözcükler de edebi dilde bulunur:

Kaç ağ. ayırğa // Sag. açınarğa “acımak”

Kaç ağ. i:rincek // Sag ağ. arğas “tembel”

Kaç ağ. aba: // Sag. ağ. aca “ağabey”

Bazen sözcüklerin yazı dilinde anlam bakımından sınırlandığı da olur. Örneğin *pice* sözcüğü ağızlarda “kızkardeş” ve “abla” anlamındadır. Yazı dilinde sadece “abla” anlamıyla bulunur. Kaç ağzında ise abla sözcüğünü *çece* sözcüğü karşılar.